

Reviews

BOOK

Siv Gøril Brandtzæg är professor i litteraturvetenskap i Trondheim och tillika ledare för nordens största, och enda, forskningsprojektet om skillingtryck ("[Skillingsvisene i Norge, 1550–1950: Den forsømte kulturarven](#)"). Sedan 2018 har projektmedlemmarna utforskat, digitaliserat, spelat in och informerat om visor i skillingtryck. 2024 lade projektets doktorand Anne Sigrd Refsum fram sin sammanläggningsavhandling *Skillingsvisene i Norge ca. 1780–1860: Mellom muntlighet og massemedium*. Boken under behandling här, *I elementenes vold*, är den första norska monografin någonsin om skillingtrycksvisor.

Brandtzæg vill bidra till klimathistorien med en "klimatlitteraturhistoria nedifrån". I centrum står alltså visor om katastrofer och olyckor: skred, ras och laviner, svältkatastrofer och bränder, översvämningar och förlisningar. Brandtzæg undersöker varför sångerna skrevs och vad de betydde i sin samtid. Inte mindre än 155 visor analyseras; de allra flesta om katastrofer som inträffat i Norge. Det stora flertalet av visorna har aldrig tidigare uppmärksammats av forskningen.

Vad är det då visorna säger till oss? Trots att Brandtzæg som god litteraturvetare egentligen frågar efter vilka *uppfattningar* visorna speglar, gör hon ändå en bedömning av deras värde som primärkällor till händelsehistorien. Och det är en diger historia som berättas. De äldsta trycken som undersöks dokumenterar hur hela det gamla Oslo brann ner till grunden år 1624 och hur över tvåhundra fattiga fiskare dog i vågorna då en vinterstorm svepte in över Namdalskusten år 1625. Den nyaste katastrofvisan i boken diktades efter ett skred från Ramnefjellet 1936, som orsakade en skyhög tsunami och 73 dödsfall. Raden av jeremiader visar att bokens titel utan tvivel är välvald: dåtidens människor levde sannerligen i elementens våld. Men för mig som historiker har Brandtzægs genomgång också en viktig källkritisk poäng: den som vill använda visornas sakupplysningar måste bedöma källvärdet från fall till fall. En del av de äldre visorna är enda vittne till annars bortglömda katastrofer, och vissa skillingtryck är förbluffande välinformerade. Andra tryck förmedlar dåtidens *fake news*, och senare tiders skillingtryck är ofta utbroderingar av rapporter i dagspressen. Och vissa katastrofer omsjöngs inte alls – bland annat är epidemierna påtagligt frånvarande.

Men för att återvända till Brandtzægs egentliga syfte – att undersöka vad visorna betydde för "läsarlyssnarna", som hon kallar dem – framkommer det med all tydlighet att visorna primärt har ett andligt ärende. Många texter framstår med Brandtzægs ord som en väv av citat och lärdomar från Bibeln. Här kan författaren rätta äldre forskning, som ansett att det tryckta ordet inte hade så stor betydelse för reformationen i Norge (detta med hänvisning till att Norge saknade tryckpress före 1643). Brandtzæg visar att skillingtrycks-

I elementenes vold

Skillingsviser om naturkatastrofer
og ulykker, 1624–1936

Siv Gøril Brandtzæg

Oslo: Forente Forlag AS/Scandinavian
Academic Press, 2025

HANNA ENEFALK

DOI: [10.62779/puls.11.2026.64978](https://doi.org/10.62779/puls.11.2026.64978)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2139-7604>

mediet fyllde en viktig roll för spridningen av Luthers lära i Norge, trots att de första visorna måste tryckas i Köpenhamn.

Luthers syn på frälsning utgjorde en radikal brytning med tidigare uppfattningar: det fanns inte längre något organiskt samband mellan levande och döda, där man kunde hjälpa sina avlidna till frälsning genom förböner och där synder kunde sonas i skärselden. Tron allena var saliggörande. Kyrkohistoriker som Tarald Rasmussen har tidigare beskrivit framväxten av en luthersk minneskultur i Norge, uttryckt i bland annat likpredikningar och epitafier över högreståndspersoner. Om allmogen har man vetat mindre. En av Brandtzægs upptäckter är att vi i katastrofvisorna har en luthersk minneskultur för "folk flest"; särskilt tydligt är det i visorna om namngivna personer som omkommit till sjöss. Katastrofvisorna återupprättade kontakten mellan levande och döda genom att låta de döda tala och de efterlevande tala till de döda. Visorna uppmanade de efterlevande att inte sörja för mycket – det vore ju att tvivla på Guds nåd – men erbjöd ändå ett forum för att minnas och sörja på ett acceptabelt sätt. Visorna deltog i en hårdhänt sorgereglering, men skapade samtidigt en sorgens gemenskap, ett "alternativt sorgerum" (s. 52).

Luthers svartvita frälsningslära gjorde den onda, bråda döden dubbelt svår för de efterlevande. Risken fanns ju att den som till exempel kvävdes under ett jordskred dog i tvivel på Guds godhet, vilket innebar att vederbörande gick miste om saligheten och var dömd till oändliga plågor i helvetet. Skillingtrycksvisornas synbarligen morbida sensationalism då de i detalj beskriver dödsögonblick, kan förstås som ett sätt att lugna familj och vänner. Visdiktarna målade upp scener där katastroffoffren dog med en bön på läpparna, i from förtröstan om frälsning; särskilt i fall då diktaren var bekant med de drabbade.

Samtidigt tvekade inte författarna att svinga piskan över syndens barn. Katastrofer var Guds rättmätiga straff. Särskilt om de inträffade en bit bort. Visorna uppmärksammade också "konkordanser" – anhopningar av olyckor av det mest skilda slag, och samband mellan de samtida katastroferna och hemsökelsen i Bibeln. 1600-talets galopperande katastroffrekvens sågs som ett otvetydigt tecken på att domedagen var nära förestående. Visorna är alltså eskatologiska – de handlar om den yttersta tiden.

De flesta skillingtryck skrevs anonymt. Bland de namngivna författarna är nästan alla män, och ibland sticker en hejdlös sexism fram. När en visförfattare skyller brandkatastrofen i Grue kyrka 1822 på kvinnornas oförnuft skriver Brandtzæg att det må "være tillatt å uttrykke forargelse på vegne av de 105 kvinner og barn som omkom i denne brannen" (s. 296), och läsaren kan inte annat än hålla med. Enligt ögonvittnen ska männen ha trampat ner kvinnor och barn för att komma ut, men det omnämns inte i visan.

Som Brandtzæg påpekar blir man fort besviken om man letar efter en progressiv *vox populi*, en revolutionär stämma från folkdjupet. Särskilt de tidiga katastrofvisorna var fullständigt underdåniga både Gud och den världsliga överheten, och det oavsett om pennan fördes av en präst eller inte. Skillingtrycken i Norge höll fast vid den lutherska ortodoxins förklaringsmodeller längre än andra media, och just katastrofvisorna traderade den tidigmoderna protestantismen längre än andra vistyper. Naturkatastrofer förstods som

Guds straff långt in på 1800-talet. "Saa stor en Ulykke i Norriges Rige / Den vil os paaminde om dommerens Dag, / Da vi skal opgjøre vor syndige Sag", heter det ännu 1893 i en visa om Verdalsraset (där en hel bygd raderades ut av framrusande lermassor och 116 personer dog). Därefter vände dock utvecklingen ganska fort. Kring år 1900 slutade visdiktarna uppmana till bot och bättring, och började istället uppmana till materiellt bistånd och medborgaranda. "Flagene alle i Top skal Du heise / Namsosing!" uppmuntrar en visa efter att Namsos brunnit ner 1897.

För den som är intresserad av skillingtryckens musikaliska aspekter bör det påpekas att *I elementenes vold* främst ägnas innehållsanalys av sångtexter. Skillingtryck innehåller som bekant inga noter, men ofta anges den melodi som visan ska sjungas till. Dessa melodiangivelser är inkluderade i Brandtzægs analys. De flesta trycken skulle sjungas till kända psalmmelodier; när det gäller katastrofvisorna blev det först mot slutet av 1800-talet vanligare att sekulära sånger angavs som melodi. Där vissa tryck anger att visan ska sjungas "på sin egen velklingende melodi" (eller "sin egen behagliga melodi", som det brukar heta i svenska tryck) tolkar Brandtzæg "sin" som en hänvisning till köparen: han eller hon skulle sjunga på sin egen melodi. Andra forskare lutar åt att "sin" syftade på visan, som då skulle ha en egen, unik melodi, som kanske lärdes ut av skillingtrycksförsäljaren. Eftersom källorna till skillingtryckens praktiska användning är så försvinnande få kanske vi aldrig kan nå någon klarhet i detta. Att texter har traderats i lokala, folkliga melodivarianter är i alla händelser dokumenterat av den musiketnologiska forskningen.

Även om *I elementenes vold* främst hör hemma inom litteraturvetenskapen påpekar Brandtzæg att de litteraturvetare som läser skillingtryck bara som tryckt text begår ett misstag. Hon vill uppvärdera visorna som performativ litteratur: texter vars verkshöjd ter sig försvinnande låg i skrift är nog så slagkraftiga när man sjunger dem. Till skillnad från forskare som menar att skillingtryck fungerade både som läsning och underlag för sång, är Brandtzægs ståndpunkt att skillingtrycken var gjorda för att sjungas, inte läsas. Hon stöder sig på visförfattarnas förkortningar av ord för att stavelserna ska passa in i rytmen. Men sådana förkortningar görs ju även för att versfötterna ska fungera i läst poesi. Man skulle kunna misstänka att det snarare är egen erfarenhet av framföranden och inspelningar som övertygat Brandtzæg om att vi har att göra med ett medium som ska sjungas – vilket i så fall vore ett fullt legitimt argument.

En recension ska gärna identifiera några svagheter i arbetet som anmäls, men det låter sig inte så lätt göras i det här fallet. *I elementenes vold* presenterar inte bara en intelligent och informativ analys som kommer att kunna användas i den framtida komparativa skillingtrycksforskning som Brandtzæg efterlyser; boken är också klart, redigt, och påfallande sympatiskt skriven. Brandtzæg riktar sig både till en akademisk och en allmän läsekrets, och är själv tydligt närvarande i texten. Det bidrar till transparensen samtidigt som det gör texten populärvetenskaplig, i ordets bästa bemärkelse.

Ska något ifrågasättas i boken är det möjligtvis dateringen av den lilla istiden, där Brandtzæg ger det ungefärliga tidsspännet 1550–1850 – vanligtvis brukar man nog datera denna naturliga klimatförändrings början till sekel-

skiftet 1300. Jag hade också gärna velat veta hur stor del av det totala antalet bevarade katastrofvisor som de utvalda 155 visorna utgör.

Övriga synpunkter hör snarare till sådant som man själv skulle vilja vidareutveckla, vilket är författarens uttryckliga avsikt att läsaren ska göra. När Brandtzæg till exempel skriver att tron på järtecken omfattades på tvärs av konfessionerna skulle jag vilja lyfta in den tyska skillingtrycksforskaren Irene Ewinkel, som påpekar att tecken i naturen var viktigare för protestantismen än för katolicismen, eftersom man inte hade några helgonmirakel att visa upp (*De monstis: Deutung und Funktion von Wundergeburten auf Flugblättern im Deutschland des 16. Jahrhunderts*, 1995). I frågan om kannibalism, där Brandtzæg helst inte vill tro på skillingtryckens uppgift att norska matroser dragit lott om vem som skulle ätas upp, menar rättshistorikern Brian Simpson att "maritime survival cannibalism, preceded by lot drawing and killing, was, in fact, a socially accepted practice among seamen until the end of the days of sail" ([Simpson 1981:6](#)). För läsare med en dragning till det makabra finns onekligen ett rikt material att spinna vidare på i Brandtzægs bok.

För att avsluta är *I elementenes vold* ett utmärkt arbete. Jag är särskilt glad åt att Siv Gøril Brandtzæg gjort sig av med en svaghet i viss äldre visforskning, nämligen att låta ett odefinierat men rättrådigt "folk" utgöra den oproblematiserade utgångspunkten för analysen. Hon talar hellre om allmogen eller "folk flest". Samtidigt är det ett klimathistoriskt perspektivskifte hon förespråkar. Där den idéhistoriskt inriktade klimathistorien oftast intresserat sig för stora förändringar och progressiva, radikala aktörer vill Brandtzæg belysa vanliga människors uppfattningar, som inte var vare sig radikala eller frihetsbejakande. Katastrofvisorna artikulerar ingen social kritik utan kryper för överheten. Men istället för att bli uppbragt uppmanar Brandtzæg forskningen att ta visorna på allvar. Sångerna speglar en reell underdånighet som var religiöst grundad: enligt tidens synsätt var Danmark-Norges enväldiga konung Guds utsände. Brandtzæg intar här liksom i boken över lag en mogen och nyanserad ståndpunkt, som ligger mycket långt från självtillräckligheten och anakronismen i viss äldre forskning om religionshistoria och skillingtryck. *I elementenes vold* kan läsas med behållning av en bred akademisk och utomakademisk läsekrets. Den är publicerad med open access, och fortsatta studier underlättas av att den avslutande listan över de 155 visorna innehåller länkar till de tryck som digitaliserats och i vissa fall spelats in. ■